

# EPIDEMIA DE HOLERĂ DIN 1873 PE TERITORIUL TRANSILVANIEI. CAUZE ȘI EFECTE

Camelia Stanciu

*„Bolile infecțioase transmisibile au existat din timpurile cele mai îndepărtate, reprezentând, în toate etapele de dezvoltare a societății omenеști, cel mai însemnat capitol al patologiei umane. Până nu demult aceste boli, au constituit adevărate flagele ale omenirii, fiind prima cauză de mortalitate generală și contribuind la distrugerea unor armate întregi, la căderea unor imperii, la depopularea unor regiuni și chiar la dispariția unor popoare”. (V. L. Bologa)*

Bolile și încercările de eradicare a lor au făcut parte din structura complexă a istoriei și civilizației umane. De aceea este interesant de urmărit impactul pe care le-au avut asupra societății în general, dar și a individului în special. Din punct de vedere demografic ele sunt exponentul unei mortalități generale ridicate, dar și unei stări de spirit speciale, temporale, apărută spontan. Studiul de față nu emite pretenția de a prezenta, bolile, în acest caz holera, ca principală cauză a marilor transformări istorice, ci urmărește doar să surprindă unele aspecte mai importante ale apariției, dezvoltării și schimbărilor pe care le impune în societate.

De-a lungul istoriei omenirii au existat momente în care „sensibilitatea colectivă se crispează în fața morții”<sup>1</sup>. Vorbim aici de epidemiile de ciumă, holeră, calamitățile naturale, care nu au depins de voința omului, dar care au produs pierderi omenеști în masă. O astfel de perioadă este cea din 1873, moment în care Transilvania va fi bătută, pentru că acesta este termenul cel mai potrivit, de un nou val holeric. Acestea sunt momente în care mortalitatea atinge nivele ridicate indiferent de vârstă, sex, religie, etnie sau stare economică.

Epidemiile de holeră au lăsat urme adânci în viața comunităților, provocând transformări la nivelul mentalităților colective, dar și un mare deficit în rândul populației. Poate una din consecințele cele mai importante ale holerei este creșterea sensibilă a mortalității însoțită de o teamă „ce atinge proporții paroxistice”<sup>2</sup>.

Epidemiile de holeră au avut grave repercusiuni asupra bunului mers al societății sub forma unor factori demografici, psihologici și economici. Interesant și totodată cutremurător de urmărit este factorul psihologic, care a indus în rândul populației „sentimentul de insecuritate”<sup>3</sup>, după care întreaga societate începe să se dezvolte și să-și urmărească interesele. Primele date referitoare la o eventuală epidemie de holeră ne parvin încă din 1770-1790 într-o provincie pe malul Gangelui. Apoi boala a făcut ravagii în repetate rânduri în țările Europei și SUA. Cele mai devastatoare valuri epidemice, cu o rată mare a mortalității în întreaga lume au avut loc în anii: 1831-1833, 1848-1849, 1873, 1881.

Febrele enterice sunt un grup de afecțiuni care se dezvoltă cu precădere în mediile cu o igienă precară. Contagiozitatea febrei enterice este mare, ele răspândindu-se

<sup>1</sup> Toader Nicoară, Introducere în istoria mentalităților colective, Cluj Napoca, 1995, p. 179.

<sup>2</sup> Toader Nicoară, Epidemii și mentalități în societatea românească în zorii modernității (1600-1830) în Studii de Istorie a Transilvaniei, Cluj, 1994, p. 157.

<sup>3</sup> Toader Nicoară, Sentimentul de insecuritate în societatea românească la începuturile timpurilor moderne (1600-1830), Accent și Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 111.

prin apa și mâncarea contaminată. Din grupul acestor febre enterice fac parte dizenteria, holera și febra tifoidă. De-a lungul istoriei holera și febra tifoidă au provocat în repetate rânduri mii de victime, „fiind însoțitoarele nelipsite ale campaniilor militare”<sup>4</sup>, găsind aici terenul propice pentru a se dezvolta și extinde.

Holera este o boală infecțioasă acută, care are o istorie îndelungată și a bântuit lumea sub forma unor epidemii monstruoase, lăsând în urma ei o mortalitate generală crescută. Ultimul puseu al holerei, care a afectat o mare parte a Europei, inclusiv teritoriul Transilvaniei, producând un număr uriaș de victime a fost cea din 1872-1873. Boala este produsă de o bacterie numită vibrion holerici, care a reușit să fie izolat în 1883 de Koch<sup>5</sup>, descoperindu-se astfel vaccinul antiholerici. Sursa de infecție o constituie omul bolnav, iar transmiterea se face pe cale orală (apă, alimente, obiecte, contact interuman). Contagiozitatea holerei este foarte mare, iar factorul predominant în contagiune este igiena precară și nivelul economic scăzut<sup>6</sup>. Se manifestă prin degradarea generală a organismului uman. Rata mortalității în rândul pacienților netratați la timp pare să fi fost de 50-80%, iar dintre cei tratați au murit cam 1-2%. Receptivitatea la holeră este generală, dar imunitatea după un tratament reușit este scăzută, de aceea reapariția infecției este posibilă<sup>7</sup>.

Pentru prima dată holera a afectat Europa, având ca punct de plecare Lahore, în nord-vestul Indiei și valea mlăștinoasă a Gangelui, în 1831. De aici ea s-a extins rapid prin intermediul drumurilor comerciale folosite de caravane, prin Afganistan și Iran, spre Marea Caspică și porturile Rusiei, de unde răspândirea ei a fost mult mai ușoară în întreaga Europă<sup>8</sup>. Potrivit noilor cercetări în domeniul demografiei istorice, dacă la începutul anului 1870 rata mortalității în România era de 21,1% (conform Comisiei Naționale de Statistică), mai târziu cu trei ani, în 1873, o dată cu declanșarea epidemiei de holeră, ea crește la 46%<sup>9</sup>.

În părțile Bucovinei, după primul val de holeră din 1831, a apărut un spin, căruia locuitorii i-au dat denumirea bolii, deoarece se spunea că era benefic omului în lupta împotriva holerei. La fel se întâmplă și în 1848, în timpul noului puseu al bolii, moment în care oamenii își făceau leacuri din respectiva plantă sau își afumau casele cu ea<sup>10</sup>.

În Transilvania holera a pătruns la 18 iunie 1873, propagându-se rapid datorită râurilor din apropierea localităților. Există, însă, primele rapoarte datate din 1872, potrivit cărora primele simptome ale holerei își fac apariția pe teritoriul Hunedoarei la sfârșitul acestui an<sup>11</sup>.

Statul a introdus o politică de igienă care să atenueze extinderea bolii, dar și panica populației. A încercat prin metode de informare (circulare, mass-media, anunțuri) să înștiințeze și totodată să implementeze în rândul locuitorilor cauzele apariției, dar și măsurile ce trebuiau luate împotriva holerei. Există o circulară dată către toate oficiile protopresbiteriane și parohiale din arhidieceza greco-catolică a Transilvaniei în care se preciza că „preotul era unica persoană inteligentă și pricepătoare

<sup>4</sup> Federick Cartwright, Michael Biddiss, *Bolile și istoria*, București, 2005, p. 154.

<sup>5</sup> Constantin Berca, Vincent Babeș, Cornel Soare, *Fața nevăzută a lui Marte*, București, 1991, p. 174.

<sup>6</sup> Ibidem, p. 175.

<sup>7</sup> Ibidem, p. 174.

<sup>8</sup> Ibidem, p. 175.

<sup>9</sup> Cornelia Mureșan, *Evoluția demografică în România. Tendințe vechi, schimbări recente, perspective (1870-2030)*, Presa Universitară Clujeană, 1999, p. 57.

<sup>10</sup> Albina Carpaților, nr.21/1879, Sibiu (15 decembrie), p. 326.

<sup>11</sup> Direcția Județeană Hunedoara a Arhivelor Naționale (în continuare D.J.H.A.N), Fond: Prefectura Județului Hunedoara, Dosar 11/1872, fila 1-3.

în întreaga comună, după care se orientează poporul de rând”<sup>12</sup>. Astfel, în vremurile în care holera bântuia prin părțile Transilvaniei, singura persoană de încredere, de sprijin al bolnavului, era preotul. Această circulară prevedea pentru preot „pașii” pe care trebuia să-i urmeze în momentul în care mergea să spovedească bolnavul de holeră. Măsurile de igienă erau cele mai importante: o haină curată (care la ieșire era dezinfectată în apă cu leșie), spălarea cu apă fierbinte pe mâini și a lucrurilor pe care le folosea (cădelniță, cruce), iar încălțăminte trebuie de asemenea dezinfectată pe un covor înmuiat în leșie<sup>13</sup>. Aceste măsuri de igienă impuse preoților trebuiau respectate pentru a se încetini propagarea holerei. Alături de doctori, preoții erau chemați pentru a-și uni puterile în combaterea acestui flagel.

Există o altă circulară dată de Ministerul de Interne către clerul din subordinea Mitropoliei Sibiului prin care se preciza că holera era o boală extrem de primejdioasă, care se propagă deosebit de repede, iar contagiunea ei are un grad ridicat: „de pe îmbrăcăminte, albituri (cămeșile) și rufele de pat, de pe sculele de mâncat și băut, de pe vasele, mâncărurile și băuturile bolnavului [...] apa murdară de spălat a bolnavului... ajunge în fântână, în izvor, în râu sau în altă apă de băut”<sup>14</sup>.

Bolnavul sau suspectul de holeră trebuia ținut în carantină, în spital și îngrijit de medic. Orice lucru atins de bolnav trebuia dezinfectat cu var. În momentul în care bolnavul deceda, odaia era obligatoriu dezinfectată: îmbrăcăminte și rufele, așternuturile ținute în leșie timp de două ore, mortul nu trebuia să fie spălat, celelalte lucruri din odaie (mobila), care nu puteau fi spălate erau ținute timp îndelungat la soare, apoi înmuiate în leșie fierbinte<sup>15</sup>.

Factorii care influențează propagarea holerei erau mizeria, foamea, insalubritatea, alcoolismul, munca obositoare, ignoranța. În general, acestea erau caracteristici care aparțineau claselor inferioare, de aceea holera a răpus, într-un număr mai mare membrii claselor respective, fapt regăsit și în registrele parohiale. Oamenii nepregătiți din punct de vedere intelectual, cei de la sate, a căror existență se baza doar pe câștigul imediat care să le asigure traiul de mâine, nu puteau percepe riscul real al apariției holerei în condițiile de viață pe care le aveau. Lipsa banilor făcea ca tratamentul bolii să nu fie disponibil țăranilor, care trăiau în ignoranță și mizerie, în timp ce clasele superioare se bucurau de mijloacele intelectuale și dețineau resursele financiare necesare pentru tratarea bolii<sup>16</sup>.

Aprovizionarea cu apă potabilă se făcea din râuri, care pe lângă faptul că reprezentau unica soluție pentru aruncarea dejecțiilor umane, constituiau în același timp și singura opțiune a oamenilor de la sate, dar în majoritatea lor și de la orașe, pentru procurarea apei. Astfel, concluzia este simplă: râurile reprezentau cea mai rapidă sursă de răspândire a holerei, fapt demonstrat în timpul pandemiei din 1881 de incidentul de la Hamburg (Altona oraș vecin avea o uzină de purificare a apei. Aici nu s-a înregistrat nici un caz de holeră. La Hamburg boala a provocat multe victime. Cele două orașe erau despărțite doar de o stradă)<sup>17</sup>.

<sup>12</sup> D.J.H.A.N., Fond: Parohia Ortodoxă Dealul Mare, Dosar 1/1910, nr. filă 6.

<sup>13</sup> Ibidem, p. 6.

<sup>14</sup> Ibidem, p. 9.

<sup>15</sup> Ibidem, p. 9.

<sup>16</sup> Ioan Bolovan, Considerații asupra epidemiei de holeră din 1848 în Transilvania, în Studii de Istorie a Transilvaniei, Cluj, 1994, coord. Sorin Mitu, Florin Gogâltan, p. 165.

<sup>17</sup> Federick Cartwright, Michael Biddiss, op. cit., p. 178.

Într-un articol publicat în revista *Albina Carpaților* din septembrie 1877, referitor la sănătate și moarte, se făcea diferența evidentă între oamenii de la oraș „trupuri deșelate, oase fără carne, membre tremurătoare, sute de pitici, nevoiași sluiți” [...] un trist cortegiu de umbre și schelete omenești, mergând către mormânt, umplând aerul de suspine și vaete care ne sfâșie inimile”<sup>18</sup> și cei de la sate, oameni muncitori, truditori, „veseli și vioi”. Interesantă este și percepția autorului respectivului articol, care sublinia faptul că orașul reprezintă lăcașul „unde moartea găsește secerișul cel mai bogat”<sup>19</sup>.

Atât la sat, cât și la oraș, mortalitatea atinge cote alarmante. Dintre orașele județului Hunedoara, cele mai afectate de epidemia de holeră sunt: Hunedoara, Orăștie, Petroșani, Hațeg, care însă în perioada imediat următoare, după încetarea holerei, vor suferi pierderi importante de vieți omenești din cauza tifosului. Aceste creșteri ale mortalității sunt însă temporare în teritoriu, ele fiind urmate de un echilibru oarecum stabil prin numărul căsătoriilor și a nașterilor înregistrate. Efectele nefaste ale epidemiilor au fost, de obicei, temporare într-un anumit teritoriu. În cazul în care acest teritoriu nu se mai putea redresa din punct de vedere demografic, după încetarea epidemiei, răspunderea o putem plasa „acțiunii unui complex de factori sociali și economici [...] epidemia scoțând la iveală o situație critică preexistentă și grăbind producerea deznodământului”<sup>20</sup>.

Deși în secolul al XIX-lea, Europa era una modernă, rațională, în Transilvania, dar mai ales în mediul rural, oamenii încă mai cred în pedeapsa divină (boala, în acest caz), rituri populare (perpetuate din antichitate până în ziua de azi) sau în personificarea holerei pe care încearcă să o plătească pentru a nu mai răpi suflete.

Holera apare, în viziunea populară, personificată într-o femeie bătrână și slută ori în animale<sup>21</sup>, cărora oamenii le aduceau ofrande, jertfe pentru a se îndura de sufletele lor (observăm aici ritualuri cu caracter păgân). Acestea, mai adesea, constau în animale, iar din negura timpurilor se păstrează credința în jertfele omenești<sup>22</sup>, despre care nu avem dovezi că totuși s-au practicat.

În lumea urbană, apariția bolii are explicații raționale, bazate pe temeuri științifice, însă moartea nu putea fi acceptată nici în aceste cercuri mai evolute. Această teamă, frică de boală (holeră), de moarte face ca cei care decedau să fie îngropați în aceeași zi „de frica unei contaminări”<sup>23</sup>. Avem scrisoarea lui Alexie Sigismund către Gheorghe Pogany, prefectul județului Alba inferioară, datată din 10 august 187 - Cluj, în care acesta mărturisea că „s-au plictisit de atâta coleră, îngroapă morții fără clopote ca să nu mai îngrozească pe cei vii”<sup>24</sup>.

După cum am menționat, presa a conlucrat alături de instituțiile statului, la informarea opiniei publice cu privire la cauzele apariției holerei și la măsurile ce trebuiau luate împotriva ei. Astfel, avem articole în Transilvania (foaia ASTRA), în *Albina Carpaților*, referitoare la igienă, nutriție, creând o adevărată politică sanitară, pe care au susținut-o cu ardoare membrii marcant ai ASTREI, pentru înlesnirea progresului moral al societății. Știința a demonstrat nu numai posibilitatea, ci și

<sup>18</sup> *Albina Carpaților*, nr. 4/1877, Sibiu (8 septembrie), p. 45.

<sup>19</sup> *Ibidem*, p. 44.

<sup>20</sup> Gheorghe Brătescu, *Epidemiile și consecințele lor demografice*, în *Revista de Istorie*, nr. 5, 1984, p. 437.

<sup>21</sup> I. Aurel Candea, *Folclorul medical român comparat. Privire generală. Medicina Generală*, Iași, 1999, p. 159.

<sup>22</sup> *Ibidem*, p. 169.

<sup>23</sup> Ofelia Mora, *Considerații asupra epidemiei de holeră din 1873 în Transilvania*, în *BCSS*, 3, 1997, p. 113.

<sup>24</sup> D.J.H.A.N., *Fond Familial Pogany*, Dosar 3/1873, fila 35.

realitatea acelei perfecționări. Igiena publică studiază condițiile sănătății unei populații și mijloacele pentru conservarea și perfecționarea ei. Ea este, cu alte cuvinte, medicina maselor, ea ne arată cum ar trebui să apărăm viața după legile științei în contra diferitelor influențe vătămătoare<sup>25</sup>.

O parte deosebit de importantă a nutriției și igienei viza copii. Într-un articol intitulat „Nutriția artificială a copiilor mici” se accentua faptul că mortalitatea infantilă crescuse într-un ritm accelerat în perioada respectivă. Aici se menționa că nutriția era unul din principalii factori pentru menținerea sănătății copilului, pe lângă igienă. Mortalitatea infantilă era determinată, într-o mare măsură de nutriția artificială, adică alimentația bogată în preparate chimice dăunătoare sănătății. Autorii articolului militau pentru creșterea copilului la „sânul mamei, care e destinat pentru acest scop”<sup>26</sup>.

Pentru a crea un cadru mai real al propagării respectivei maladii putem utiliza o parte a corespondenței familiei maghiare, a prefectului Albei inferioare, Gheorghe Pogany, din respectiva perioadă. După cum am menționat mai sus, holera pătrunde pe teritoriul Transilvaniei la 18 iunie, moment în care exista și pe teritoriul Ungariei, la Buda, de unde Carol Pogany trimite la tatăl său, Gheorghe Pogany, o scrisoare, prin care îi cere acestuia „să-i scrie mai des, deoarece e îngrijorat de coleră”<sup>27</sup>.

Mai târziu, la 15 iulie, Carol Pogany îi scrie tatălui său următoarele: „Să se pună o deosebită grijă pentru curățenie, dezinfectarea locuințelor (cele două veceuri), în cazuri suspecte să se cheme neîntârziat medicul. Și în capitală (Buda) s-au înmulțit cazurile de coleră”<sup>28</sup>. La 20 iulie 1873 „...colera e încă în toi. Tata să nu facă personal controlul asupra situației; aceasta e treaba medicilor”<sup>29</sup>.

Din 19 august 1873 datează o scrisoare către Gheorghe Pogany, din partea unei rude, Rachila Pogany, redactată de aceasta la Deva, în care se afirma că „colera s-a mai potolit, dar au venit alte rele...”<sup>30</sup>, adică alte boli (tifosul).

Într-o statistică efectuată pe registrele de stare civilă din parohia ortodoxă și greco-catolică din Orăștie putem menționa în anul 1873 un număr de 251 morți. Din cei 251 avem în doar trei luni (iunie-august) un număr de 110 decese provocate de holeră, dintre care 40 au fost copii. Urmărind în registrele parohiale familia din care provine copilul decedat, vom ajunge la aceeași concluzie: holera a lovit în special clasele sociale lipsite de mijloacele și condițiile sanitare de minimă decență<sup>31</sup>.

Sintetizând, putem spune, că holera a fost cauzată de lipsa mijloacelor de igienă, fiind o boală, în special, a mizeriei și sărăciei, fapt demonstrat prin însăși originea ei. Statul, cu sprijinul unor personalități marcante în domeniu, au încercat să dezvolte o politică sanitară capabilă să stopeze extinderea acestei maladii, căruia, după cum am menționat, i-a fost găsit antidotul în 1883. Efectele holerei au fost numeroase, dar fără îndoială, cel mai important aspect, cel vizibil, este cel demografic, surprins aici într-un anumit teritoriul din Transilvania.

<sup>25</sup> Transilvania (foaia Astrei), nr. 14/1873, Brașov (15/27 iulie), p. 17.

<sup>26</sup> Albina Carpaților, nr. 1/1879, Sibiu (15 octombrie), p. 2.

<sup>27</sup> D.J.H.A.N., Fond Familial..., fila 7.

<sup>28</sup> Ibidem, fila 10.

<sup>29</sup> Ibidem, fila 4.

<sup>30</sup> Ibidem, fila 31.

<sup>31</sup> D.J.H.A.N., Fond: Colecția: Registre parohiale, Dosar 11/1867-1876, Dosar 8/1870-1886, p.18-20, p. 30.

## **THE CHOLERA PEST HOLE FROM 1873 ON TRANSYLVANIA'S DEMESNE. CAUSES AND EFFECTS**

### **Abstract**

For Transylvania, the cholera pest hole from 1873 was the last this kind of test, which caused a general accession of mortality and a strong feeling of man's insecurity against the world he lived in. Cholera is one of the diseases which affected many times a big part from the world's populations and the visible consequences were in the demography's area. In Transylvania the cholera pest hole from 1873 caused many mutations, interesting to follow, at the psychical, social, demograph's level and also in interpersonal contacts. The mortality was sensitive increased and the state, with the help of the church, tried the implementation of some measures to prevent and stop the colera cases at the population's level; now it's time for medical policy to have a true boom. The bad hygiene and the low level of education were the fundamental sources of this disease's appearance and development.